

"SHARYAR" DÁSTANÍDA INSAN MÚSHELERINE BAYLANÍSLÍ TURAQLÍSÓZ DIZBEKLERINIŇ QOLLANÍLÍWÍ

Sipatdinova Qumar

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 1-kurs student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11051000>

Annotasiya. Bul maqalada Qaraqalpaq xalıq dástanı bolǵan "Sharyar" dástanındaǵı adam múshelerine baylanıslı bolǵan turaqlı sóz dizbekleri berilgen.

Gilt sózler: Sharyar dástanı, folklor, insan múshelerine baylanıslı frazeologiyalıq sóz dizbekleri, leksikalıq qatlam, emosionallıq hám ekspressivlik máni.

THE USE OF EXPRESSIONS RELATED TO HUMAN ORGANS IN SHARYOR'S SAGA

Abstract. In this article, expressions related to human parts in the Karakalpak folk epic "Sharyar" are given.

Key words: Sharyor's saga, phrases about human nature, lexical layer, emotional and expressive meaning.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ВЫРАЖЕНИЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ ОРГАНАМ, В САГЕ ШАРЬЁРА

Аннотация. В данной статье приведены выражения, относящиеся к частям человека в каракалпакском народном эпосе «Шарьяр».

Ключевые слова: Шарьорский эпос, фольклор, фразеологизмы о частях человека, лексический слой, эмоционально-экспрессивный смысл.

Frazeologiya - til iliminiń belgili tarawlarınıń biri. Bul terminniń ózi tiykarınan grektiń phzasis (frazı) hám logos (ilim) degen sózlerinen shıqqan[1]. Tildegi frazeologiyalıq sóz dizbekleri frazeologiyanıń úyrenetuǵın, izertleytuǵın obykti bolıp tabıladı. Sózlik quramda tek ǵana jeke sózler emes, jeke sózlerdey pútin máni ańlatatuǵın bir neshe sózler dizbeginen quralǵan turaqlı sóz dizbekleri de belgili orındı iyeleydi. Onıń ústine bul leksikalıq qatlam ózgeshe sıpatqa, ayırmashılıqlarǵa iye sózlik quramınıń bir toparın quraydı. Olar mánilik jaqtan, mánilik ótkirliǵı jaǵınan tildiń qaymaǵı, maǵızı sıpatında baxalanadı[2]. Bunday sóz dizbekleri bizlerdiń dástanlarımızda da kóplep ushrasadı. Sebebi túrkiy xalıqlardıń ishinde, sondaya-aq qaraqalpaq folklorında dástanlar janrlıq ózgesheligi boyınsha úlken salmaqlı orındı iyeleydi[3]. Dástanlarda frazeologiyalıq sóz dizbekleri ekspressivlik hám emocionallıq tásirliǵi menen kózge túsedı.

"Sharyar" dástanını leksikasında da bunday frazeologiyalıq sóz dizbekleri kóplep ushrasadı. Olar dástanda qollanıw ózgesheligi, tariyxı, mánisi menen folklorımızdaǵı basqa dástanlardan ózgeshelenip turadı. Kúndelikli turmısımızda qollanıw júrgen frazeologiyalıq sóz dizbekleri hár qıylı atamadaǵı sózlerge dizbeklesip keledi. Sebebi qaraqalpaq tilindegi frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń kópshilik toparı adam turmısında belgili bir áxmıyetke iye bolıp kelgen eń jaqsı zatlar menen qubılıslarǵa baylanıslı bolıp kelgenin kóremiz[4]. Mısalı ushın haywan, qus, adam músheleri, sanlarǵa hám t.b da bolıwı múmkin. Sonıń ishinde adam múshelerine baylanıslı frazalıq sóz dizbekleri júdá kóplep qollanıladı. Sebebi olarda emocionllıq hám ekspressivlik máni kúshli boladı. Bul haqqında qaraqalpaq ilimpazı G.Aynazarova olardıń quramındaǵı tirek sózlerin úyrenip otırıp óziniń " Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli

frazelogizmler " atlı monografiyasında olardı uyıtqı sózler dep atağan hám (kóz, til , tis , awız) sózlerine baylanıslı kóplep mısallar keltirgen[5].Bunday sóz dizbeleri kórkem shıǵarmada da awız eki sóylewde de teńnen jiyi ushrasadı.

"Sharyar" dástanı tilinde de bunday adam múshelerine baylanıslı turaqlı sóz dizbeleri kóp qollanılǵan. Biz olardı usı ózgesheligine qarap otırıp, tómendegi toparlarǵa bólip úyrensekte boladı.

1."Kóz" sózine baylanıslı frazeologizmler: Áne shul dáriden baxar alıp, esi awıp kózi tıńp, Gúlshara jıǵılıp qaldı. ("Sharyar", 26 -bet); Kóz jiberip qarasa, qarındası Gúlsharanı kórdi. ("Sharyar", 38-bet); Qáendar bolıp kiyatırǵan Gúlsharaǵa kózi tústi. ("Sharyar", 38- bet); Áne Sharyar enesinen juwap aldı, kózde yashı kól bolıp, jaǵaları sel bolıp, kónli buzılıp, baǵrı ezilip, kósheni aralap jóney berdi. ("Sharyar " dástanı, 60-bet); Kózinen jası tógildi, Esi awıp, kózi tıńp, pardaǵ taslap jıǵıldı. ("Sharyar", 107 bet); Sharyar alam, ol sultanı bakerem, altın taxqa minip, bárshelerdi bir kózde kórdi. ("Sharyar",107 bet)

2."Qulaq"sózine baylanıslı frazeologizmler: Ayaǵın basıp ańlap, Qulaǵın salıp tıńlap, Otqa jaqın keledi. ("Sharyar",14-bet); Sal qulaǵın - tıńla- Sal qulaǵın eshit meniń sózimdi, Aytayın sizlerge kelgen jónimdi. ("Sharyar", 19 bet); Áne bul Gúlsharanıń hawazı, shiyrin sózi Toman wázirdiń qulaǵına bardı. ("Sharyar", 37-bet); Sen qaladan shıǵarsañ, túrli-túrli tilsim bar, hár sózdi aytar, sózine qulaq qoyma, balam, - dedi. ("SHaryar", 93-bet)

3."Júrek" sózine baylanıslı frazeologizmler: Alǵanıń Gúlshara bir kúni bir ul menen bir qız tuwsa, biyshara quwanıp ketemenbe, ya biytaqat bolarma, júregim jarılıp ólip qalaman ba? ("Sharyar", 22 bet); Nashar turıp oylandı, at basınday júregi qanaǵa sıymay tuwladı. ("Sharyar",27-bet)

4."Tırnaq"sózine baylanıslı frazeologizmler: Geybir adam tırnaqqa zar edi, Sizlerdi kórmegen adam bar edi. (" Sharyar ", 47-bet)

5."Bawır" sózine baylanıslı frazeologizmler: Baǵrı ottay kúyedi, At oynatıp keledi. ("Sharyar,19- bet); Baǵrı ezilip, kózinen aqqan jasları, lipasına suw bolıp jabıstı.("Sharyar",86-bet)

6."Bas"sózine baylanıslı frazeoloizmler: Mendey nashar jamalıńnan aynalsın, Aqırında sen etersenı basıma. ("Sharyar", 25-bet); Sol waqları pashshanıń huwshı basınan ketti. ("Sharyar",29-bet)

7."Bel"sózine baylanıslı frazeologizm: Hasıl kiyimdi kiydi, belin bekkem buwdı. ("Sharyar",52-bet)

8."Qol" sózine baylanıslı frazeoloizmler: Ol nemere kókten jerge dolanǵan, Ol nemere qolın jayıp tilengen. ("Sharyar", 75-bet); Dál moyınıńa qizgene, Salayınba qolımdı.("Sharyar", 75-bet); Qol kóterip Ánjimin, Duwa qıldı atası. ("Sharyar", 88-bet)

9."Ayaq" sózine baylanıslı frazeologizmler: Dushpanıń ayaq basqanda, perzentiń qolıńnan shıǵıp ketpeyme? ("Sharyar", 52-bet); Dáw peri ayaǵın baspas, dáw perige juwap berip usı jerden qaytar, - dedi. ("Sharyar",93-bet)

Joqarıda berilgen turaqlı sóz dizbekleriniń kórkem shıǵarma tilinde qollanıluwı júdá áxmiyetli. Sebebi turaqlı sóz dizbekleri bizlerdiń tilimizde birden payda bolıp qalǵanı joq. Olar neshe ásirler dawamında payda bolıp, biziń dáwirimizge shekem kelip jetken. Sharyar dástanı biziń dáwirimizden neshe miń jıllar aldın payda bolǵanı menen de onda qollanılǵan turaqlı sóz

dizbeklerin házirgi kúnde awızeki tildede jazba tildede teńnen qollanamız. Bunday turaqlı sóz dizbekleri kórkem shıǵarma tilin hám mazmunın bayıtıwda óz úlesin qosadı.

REFERENCES

1. Ешбаев.Ж Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. Нөкис.Билим.1985.
2. Бдимуратов.Е.Хэзииги қарақалпақ тили лексикология. Билим.1994.
3. А.Пирназарова. Қарақалпақ тили фразеологиялық системасы хэм оның стилистикалық имканиятлары. Нөкис. Қарақалпақстан.2020.
4. Бердимуратов.Е. Хэзирги қарақалпақ тили лексикологи. Билим.1994
5. Г.Айназарова. Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлер. Нөкис. Қарақалпақстан.2020.